

Saját-kezü építés a Balaton északi partján :

Bartha András Márk

témavezető: Klobusovszki Péter

BME DLA 2013. 05. 05.

2.munkaközi beszámoló

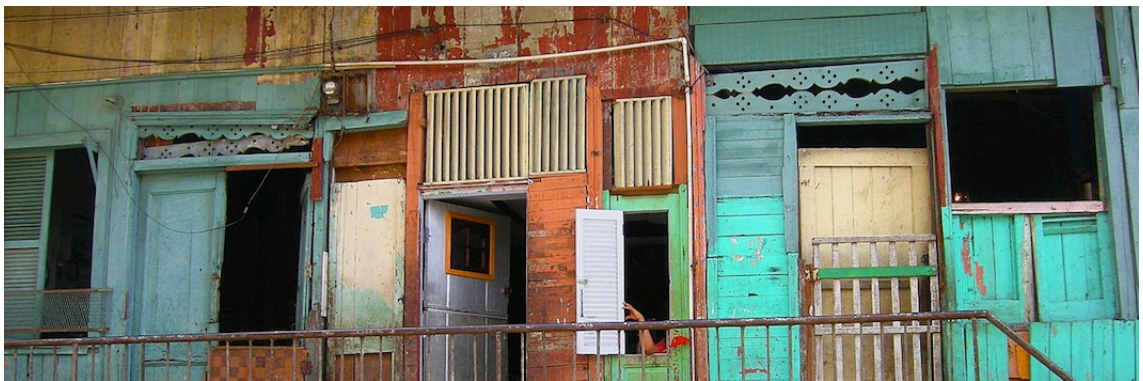

I. Bevezetés

Az egész Magyarországon jellemző buherált nyaralók, nyári konyhák képe mindannyiunk számára ismerős látvány. Janáky István szavaival élve „magasrendű kulturális értékek” (JANÁKY, 2004:8), de értelmezhetők vizuális környezetszennyezésként, de akár értékes urbanisztikai jelenségként is. Formanyelvük, és a megítélésüket övező bizonytalanság sok hasonlóságot mutat a világ nagyvárosaiban jellemző bódévárosokéhoz. A favelák, barriók építészetének kutatása napjainkban is előtérben van, és komoly múltra tekint vissza.

A buherált, spontán építmények a 60-as években, a probléma egyre növekvő jelentősége okán kerültek az nemzetközi építészeti gondolkodás látómezejébe. John Turner 1963-as tanulmányában (KELLETT,NAPIER 1995:8) rámutatott, hogy a lakóbódék megjelenése lényegében nem probléma, hanem megoldás a lakhatás problémájára. Limában végzett kutatásában kiemelte, hogy a szegény rétegek számára a saját kezű építés könnyebben járható út, mint a központi lakásprogramok, és minden segítő szándékot a már kialakított építmények fejlesztésére kell koncentrálni. A kor telepszerű lakásépítési programjaival szemben legfőbb előnyt a módszer gyors alkalmazkodóképessége jelentette. Korábban hatalmas kritikai vihart kavart elképzeléseivel, de az idő végül igazolta elképzeléseit, és a világ legtöbb részén ma már lakótelep építés helyett az egyéni építkezést (*self-help*) támogatja az állam.

A spontán épületek kutatása többcélú: a gyorsan alkalmazkodó, ezért folyamatosan változásban lévő épületek történeti szempontú megőrkítése, az épületek létrehozásához szükséges kreatív energiák feltárása és elismerése, továbbá a építészeti eszközök áttemelése a professzionális építészeti praxisba. Ezen célok megvalósításához alkalmas vizsgálati módszerek megismerése szükséges.

1. kép
Spontán épült
építmények Sao
Paoloban

A legelterjedtebb elképzelés szerint a saját kézzel tákolt lakhelyek a kortárs urbánus vernakuláris építészet élő példái, ezért a vernakuláris építészet leírására kialakított gazdag eszközkészlet alkalmas a spontán jelenségek vizsgálatára is. (KELLETT, NAPIER 1995:7)

A spontán és a vernakuláris építészet fogalomhalmaza nagyon összetett és sok helyen egymásba hat, ezért a továbbiakban áttekintem a lehetséges kapcsolódási pontokat, és a lehetséges vizsgálati módszereket. Ez valóban fontos lenne, alább azonban csak a vernakulárisról lesz szó, a spontán valahogy összemósodik vele. A „vernaculus,-a,-um a latin szótárban honit, belföldit jelent, illetve a házban születettet (értsd rabszolgát). Ehhez képest a „sponte, spons, spontis” jelentései közül nekünk az önként, magától az ideillő. A kettő nagyon más, ha van is átfedés.

A vernakuláris

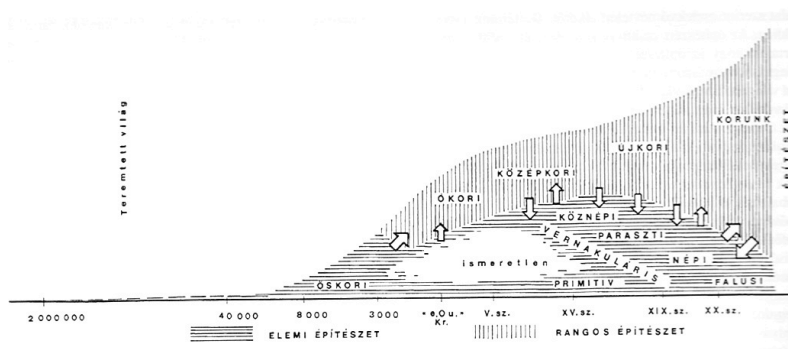
II. A vernakuláris építészet kutatási módszerei és szempontjai

A kifejezés etimológiai szempontból a latin „vernacula” - „élő nyelv” kifejezésből ered, amely utal a téma jellegzetesen társadalomtudományi megközelítésére, és többdiszciplinájú voltára. A történeti emlékek induktív vizsgálata, másrészt az élő folyamatok deduktív értelmezése a vernakuláris építészet vizsgálati módszertanának két meghatározó iskolája.

Történeti-tárgyszerű vizsgálat

A történeti szemlélet részletes, tipizáló és katalogizáló módszereket kínál a kutatáshoz, amelyekkel egy kész produktum, ház felmérhető, megismerhető és dokumentálható. Elsősorban az iparosítás előtti európai lakóformákra koncentrálnak ezek a vizsgálatok, és csak ritkán jutnak el a kiváltó okok és körülmények pontos feltárásáig. A történeti iskola fontos képviselője, Roderick Lawrence által felállított definíció szerint (KELLETT, NAPIER 1995:11) ahhoz, hogy valami vernakuláris építészet eszközeivel vizsgálható legyen, több hasonló tulajdonságú elemből kell állnia, amelyek egy adott területre, és korra karakteresen jellemzőek. Hétköznapi emberek mindennapos tevékenységeit kell kiszolgálja, és az építés motivációja nem fakadhat elvont ideákból.

3. kép
A népi és a
vernakuláris
építészet viszonya
(ISTVÁNFI 1997)

Magyarországon is elterjedt ez a fajta kutatás, amely nagy múltra tekint vissza, karakteres eszközrendszerének alapjait Barabás Jenő és Gillyén Nándor a 70-es években fektették le. Könyvükben (BARABÁS, GILLYÉN 1973) egy-egy emlék történeti értéke mellett fontos szerepet kap a használati és az esztétikai érték is. A hazánkban elterjedt népi építészet elnevezés a nemzetközileg használatos vernakuláris építészet fogalmán *belül* Bartha András: Saját-kezü építés a Balaton északi partján (2.munkaközi vázlat)

helyezkedik el, a kettő nem feleltethető meg teljesen egymásnak. A népi építészet alatt inkább ezt a múltba tekintő megközelítést értjük, amely a ránk maradt elsősorban lakófunkciójú épített emlékek vizsgálatát, tipizálását, és bizonyos tájegységek jellegzetességeinek összegyűjtését foglalja magába. Tágabb halmazként Istvánfi Gyula professzor alapvetően elemi és rangos részre osztja az építészetet, ebből az előbbi foglalja magába az őskori, a primitív, vernakuláris építészetet, amely tovább oszlik népi, paraszti, köznépi építészetre (ISTVÁNFI 1997:12). Megfogalmazásában – hasonlóan Lawrence-hez – az elemi építészet elemi igényekre, elemi eszközökkel épülő házak tartoznak ebbe a körbe. A spontán épülő balatoni bodegák ennek a definíciónak az igények szintjén megfelelnek, de a jellemzően ipari eszközfelhasználás szempontjából nem.

Folyamatok vizsgálata

A vernakuláris építészet vizsgálatában fontos szempont a rálátás kérdése. A jelenkori folyamatok nem figyelhetők meg ugyanazokkal az eszközökkel, mint a történeti emlékek. A ma is élő, bennszülött (*indigenous*) kultúrák építészetének kutatásában ezért a történeti szemlélet helyett a szociológiai, antropológiai megközelítés a domináns. Fontos megjegyezni, hogy egy élő jelenség vizsgálatakor a forma vizsgálható, de mindig kontextusában, ok-okozati összefüggésben kell megfigyelni, nem függetleníthető a környezettől. (ASQUITH, VELLINGA 2006:20) Bernard Rudofsky 1964-es kiállításában, illetve az *Architecture without architects*, majd a *The prodigious builders* című könyvében is ezeket a folyamatokat: a kollektív környezetalakítás jelenségeit kutatta, rávilágított az építészet nagyobb léptékű, spontán alakuló struktúráira. (RUDOFSKY 1964:5)

Az építészet élő jelenségeinek tradícióvá válása jelenti a vernakuláris építészet születését (BRONNER 2006). Egy adott időben, egy jól körülhatárolható területen kialakuló építési szokások akár történelmi előképek hiányában is tradíciót alkotnak. Az ilyen folyamatok és építészeti lenyomataik vizsgálata az épített környezet fontos szeletét adják. Ez a jelentőség elsősorban mennyiségileg indokolt, a hagyományos értelemben vett magasépítészet látókörén kívül esik. Ha ezekre, a nem építészek által épített épületekre a közlés hí tükreiként tekintünk, akkor megismerésükkel csökkenthető az építészeti „elefántcsont-torony” és a laikus közönség közti szakadék. Magyarország teljes bódé-állományának felmérése azonban kilátástalan mennyiségű munkát jelentene, ezért egy ilyen vizsgálat elvégzéséhez célszerűbb bizonyos formajegy, vagy motívum felkutatása, amely alapján már szűkíthető a mintavétel.

Holisztikus vizsgálatok

A legújabb vernakuláris kutatások a két módszer - a tárgyszerű és folyamatszerű- vizsgálatok szintézisével dolgoznak.

Amos Rapoport (RAPOPORT 2006) kutatásának legfontosabb kérdése, hogy mennyiben teljesítik a lakók kulturális és esztétikai igényeit a spontán kialakított

lakóhelyek. Vizsgálatában a hagyományos letelepedési formák leírásánál használatos szempontokat használ fel: pl. identitás elemeinek meghatározása, morfológiai típusok keresése, patternek, tér használhatósági vizsgálatok. Elemzésében főleg nagyobb összefüggő dél-amerikai telepeket vizsgál meg.

A vernakuláris építészet lényegre törő és találó definícióját Paul Oliver a monumentális gyűjtőmunkával összeállított Encyclopedia of Vernacular Architecture bevezetőjében:

„A vernakuláris építészet az emberek lakó és egyéb épületeit foglalja magába. A természeti környezetüktől és rendelkezésre álló forrásoktól függően személyre szabott, tulajdonos, vagy közösség által, tradicionális eszközökkel épülnek. A vernakuláris építészet minden formája az azt létrehozó kultúra értékeinek és gazdaságának kiszolgálására készül.” (OLIVER 1997:23)

A definíciót tovább színezi későbbi, egyfajta evolúciós modellt bevezető írásában, (OLIVER 2006:12) amelyben Rapoport gondolatmenetéhez hasonlóan, a tudás megőrzésének és átadásának jelentősége nagy hangsúlyt. Oliver nem állítja szembe a professzionális (institutional) és nem professzionális (tribal) építést, hanem inkább a know-how-hoz való hozzáférésben látja a fő különbségeket. Azt mondja, hogy ha az építéshez szükséges tudást nem koncentrálnuk az építészek kezében, hanem minden ember ért hozzá, akkor építő tevékenységük nyomán automatikusan vernakuláris formák jönnek létre. Jövőképében a saját-kezű építés így megoldást jelenthet az emberiség lakásproblémáira, amelynek a jelenlegi városszéli telepek az ősfarmái. Ezzel egyértelműen az építészek szerepének csökkenésére utal, ami visszavezet Rudofsky az építő személyét középpontba állító gondolatáig.

Anonimitás, saját-kezűség

Bernard Rudofsky Építészek nélküli építészet című könyvének előszavában írja: az anonim mesterek a építészeti gondolkodás kiaknázatlan forrását jelentik. A fontos szempont nem is az ismertség kérdése, hanem az építők műveltsége, szellemi háttere. Hasonlóan Lawrence-hez – aki a vernakuláris definíciójánál kizárja a felsőbb szellemi célok megvalósítását- a műveltség által nem megrontott építészetről beszél, tehát az építész nem egy szűk értelmiségi elit tagja.

A vernakuláris épületek esetében általában nem ismert az építész, de ez a feltétel fordítva nem mindig igaz: az ismeretlen alkotó műve csak akkor kutatható, és akkor képvisel vernakuláris értéket, ha nagyobb léptékű kulturális mintázat eleme. Hasonló a helyzet a saját-kezűséget illetően: sok népi építészeti emlékről tudjuk, hogy a lakóik

építették, de sok olyan is van, amely nem saját erőből készült, mégis népi építészet elemeként tekintünk rá. Fontos elválasztani a kézi erővel való építést, mint technológiát a saját hajlék építésének gesztusától, ami inkább az építés szándékát, és motívumát jellemzi. A kézzel építés mint technológia elsősorban ökológiai jelentőséggel bír, a saját építésnek pedig környezetpszichológiai relevanciája van. A nyaralók léptéke gazdaságilag is racionálissá teszi a kézzel építést, a 2-3 méteres fesztávok, a jellemzően könnyűszerkezetes építésmód is emberi erővel építhető a leghatékonyabban. Munka-intenzív volta, másrészt anyaggazdálkodási vonatkozásai ('recycle') okán környezetbarát építészetnek is hívhatjuk ezt a modellt. Habár elképzelhető lett volna sorozatgyártott nyaralók megjelenése, ezek a próbálkozások nem váltak igazán elterjedté. (példák)

A saját célra épített építmény esztétikai megítélése sokat torzul : amit én építék magamnak, az sokkal jobban fog tetszeni, akkor is, ha objektíve rondább. A beavatkozás lehetősége, a környezeti kontroll maximalizálása okozza ezt a pozitív előnyt az épületek megítélésénél. Még akkor is, ha sokszor tulajdonosuk-építőjük által szégyellt, lenézett épületekről van szó, az építés, létrehozás büszkesége mindig ott bujkál minden bódétulajdonosban. (riport-idézet)

III. A tihanyi (low-tech?) nyaralók jellegzetességei

A Tihany környéki buherált nyaralók spontán, anonim épületek, de formálásukban a helyi anyagok, és a természeti környezet kevésbé meghatározó. Sokkal inkább a társadalmi háttér, és történeti folyamatok az érdekesek, amik az építési mód elterjedéséhez vezettek, ezekből rajzolható ki az összefüggő kulturális szövet, amely mentén összehasonlíthatóvá és kutathatóvá válnak. Az egyes építmények fizikai valóságának dokumentációja és elemzése az érem másik oldala, ami hozzásegíthet a jelenség teljesebb megismeréséhez, a vernakuláris „nyelvének” elsajátításához.

Kulturális háttér:

A legnyilvánvalóbb közös háttér minden hasonló építménnyel kapcsolatban a szegénység. Jellemzően a Balaton legolcsóbb ingatlanjai, melyek túl kicsik ahhoz ,hogy gazdaságos termelő tevékenységet lehessen rajtuk folytatni, és a tó viszonylagos közelsége hétvégi ház funkciót kíván ezekre a területekre. A balatoni üdülést szabályozó döntések a 60-es évek második felétől ('61-es ötéves terv) elsősorban a külföldiek részére épített szállodákra koncentrálták az állami forrásokat, ezért az ezt követő években épült nyaralók saját beruházásként épültek fel. A költségek minimalizálása így személyes ügyvé válik minden építkezés esetében, ami a rendelkezésre álló anyagok minél hatékonyabb felhasználásában, és az új épületszerkezetek kisebb arányú felhasználásában érhető tetten. Ez a felhasználás a legtöbb esetben nem a mérnöki szemlélet szerinti gazdaságosságot (szerkezeti méretezés),

hanem az igények és a lehetőségek közelítését jelentette. Az igényszint csökkenés azonban alkalmat jelentett arra, hogy a szükségletek átgondolásával megszülessen az a funkcionális minimum, amely a használati érték súlypontjait inkább a természeti környezet, és az abban létrejövő aktivitásokra (horgászat, vitorlázás) helyezte a belsőtéri tevékenységekkel szemben. A létrejövő nyaralók nem a formai minimalizmus, hanem egyfajta funkcionális redukció eredményei. Az egész ország zártkertjeiben találunk nyaralókat, de a Balaton mellett a szabadtéri programok gazdagsága okán jellegzetesen lecsökkent a nyaralók mérete.

Felismerve a kis nyaralókra támadt igényt, az ezzel járó sokszínű építészeti karakter szabályozására tett kísérletet az Építésügyi Tájékoztató Központ kis nyaralókról szóló kiadványában, amely típusstervei pályázat keretében választották ki.

(idézet a könyvből)

('80-as években mi és hogyan változott)

IV. Esettanulmányok:

2-3 buherált nyaraló elemzése a népi építéset szemüvegén keresztül

- fotódokumentáció
- felmérési rajzok
- építés körülményei
- használat jellegzetességei – mennyiben felel meg a II. fejezetben foglalt definícióknak?
- érdekes/nonkonform műszaki megoldások
- nagyobb összefüggések, hasonlóságok, kulturális mintázat azonosítása (ha van...)

Források:

- BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor: Vezérfonal népi építészetünk kutatásához, Műszaki Könyvkiadó, 1979.
- ISTVÁNYI Gyula: Az építészet története Őskor/Népi építészet, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.
- JANÁKY István: Az építészeti szépség rejtekei Magyarországon, Terc kiadó, 2004.
- RUDOWSKY, Bernard,: Architecture without architects: A short introduction to non-pedigreed architecture, 1964.
- OLIVER, Paul 'Introduction', in P. Oliver (ed.) *Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World*, Cambridge University Press, 1997.
- ASQUITH, Lindsay / VELLINGA, Marcel: 'Introduction' in Asquith, Vellinga (szerk.) *Vernacular architecture in the Twenty-First Century Theory, education and practice* , Taylor & Francis, 2006.
- BRONNER, Simon J.: Building tradition: control and authority in vernacular architecture in:in Asquith, Vellinga (szerk.) *Vernacular architecture in the Twenty-First Century Theory, education and practice* , Taylor & Francis, 2006.
- KELLETT, Peter / NAPIER, Mark: Squatter architecture? - A critical examination of vernacular theory and spontaneous settlement with reference to South America and South Africa, TDSR VOL. VI NO. 11. 1995 7-24, University of California , elérhető (2012.11.20) <http://iaste.berkeley.edu/pdfs/06.2b-Spr95Kellet-Napier-sml.pdf>
- RAPOPORT, Amos: Vernacular architecture as a model system in Asquith, Vellinga (szerk.) *Vernacular architecture in the Twenty-First Century Theory, education and practice* , Taylor & Francis, 2006.
- MÉ 1960.1.
- MÉ 1958. 3-4.